

AKDENİZ'DE GELİR VERGİSİ'NİN ARKEOLOJİSİ

André NEURISSE

Hukuk Doktoru

Çeviren : Prof.Dr.Z.Sacit ÖNEN*

Böyle bir konunun ele alınması büyük bir dikkat gerektirmektedir; zira asırların gelişimini birkaç satırla ifade etmek çok titizlik ister. Kaynakların azlığı ve konunun oldukça tartışmalı olmasının yanısıra, paranın yoğun kullanımı ve mübadelenin fazlalığı nedenleriyle de çağımızın kaynakları yanıltıcı olma riski taşımaktadır. Bununla beraber, verginin temel problemini ele almaksızın, tedbirsiz bir şekilde incelemeye başlayabiliriz. Nüfus durgunluğu vergi sistemini kolaylaştıran bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Geçmişleri çok uzaklara dayanan kabileler batı da Asya yaylalarını dalgalar halinde işgal etmişlerdir. Kabile reisinin normal gelir kaynağı olarak da -yağma hariç- para cezası ve bağışları bilmekteydiler.

Buna karşılık, Paul Valéry'nin deyimiyle, Akdeniz etrafına yerleşmiş nüfus ise toprak sahiplerine karşı zayıf bir durumda bulunuyordu. Sahip olunan ya da kiralanmış toprağın işletilmesi sonucu elde edilen başlıca gelirden devamlı olarak pay alma (prélèvement) tarzı, bu şekilde çok erken uygulamaya konulmuştur. Böylece, gelirden pay alma şeklinde cereyan eden verginin yaratılma denemesinin, Akdeniz çevresinde, en azından Batı'da, çok eskilere giden çağların başında, bu şekilde geliştiğini belirtmek yanlış olmayacaktır.

Tüm parasal olgudan yoksun olan hayvancılık ağırlıklı bir tarım ekonomisinde vergi; bir Yol Vergisi¹¹⁵ niteliği taşır ve ya angarya ve askerlik hizmeti şeklinde ya da hasata iştirak şeklinde gerçekleştirilmektedir. Aşar ("Dîme") böylece ilk vergi olarak ortaya çıkmıştır.

* Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi

¹¹⁵ Çevirenin notu: Yol Vergisi (prestations en nature) bir dolaysız vergidir. Kırsal kesimde yaşayanlar tarafından köyler arası yolların bakımında dört gün çalışılarak ödenmektedir.

Bütün ülkelerde¹¹⁶, bu medeniyetin taşıyıcılarının, benzersiz bir şekilde, yahudi hıristiyan oldukları gözlenmektedir. Asur, Mısır, Yunan ve Roma İmparatorluğu benzer üç olgu tanımışlardır:

- ürün üzerinden onda bir oranında Yol Vergisi,
- şahıslar ve mülk kadastral sayımı kurumu,
- Gelir Vergisinden semaye üzerinden alınan Arazi Vergisine yavaş fakat sert geçiş.

Asur İmparatorluğu'nda, eski vergi döneminde, kamu gücü tarafından arazi imtiyazı karşılığında "İlku" adıyla vergi alınmaktaydı. Ard arda gelen değişimlerle İlku; bazı mülkleri vergilendiren ve taksitler halinde aynî ya da maden olarak ödenen bir yükümlülük haline gelmiştir. Daha sonra toplam nüfus üzerinde bir yük olan bu yükümlülüğün alanı genişletilmiş; taksitler halinde aynî ya da maden, hizmet (prestations de service) ve angarya şeklinde ödenmeye başlanmıştır. Ürünler üzerinden alınan ön ödemeler, değişen oranlarda, genelde % 10 olarak (özel mülkiyetler için belki daha yüksek oranlarda) uygulanmaktaydı. Bununla beraber, gizlemeleri önlemek için ekili arazinin yüzölçümü dikkate alınıyordu.

İlku, Çiptu ile tamamlanmış oldu. Çiptu hayvan sayısında doğumla meydana gelen artışlar üzerinden alınan bir vergi olarak karşımıza çıkmaktadır (bu daha o dönemlerde değer artışının vergilendirilmesidir). Bundan başka, tarım dışı mülk gelirlerini Devletin İshkaru adında bir vergi ile vergilendirmesi söz konusu olmaktadır.

Bundan beşbin yıl önce, ilk hanedanların bulunduğu Eski Mısır'da; Firavunlar lehine "Beyaz Saray" tarafından toplanan ön ödemeler uygulanmaktaydı. Gümrük Resmî'nin toplanmasından sorumlu bir "Kervan Dairesi" var olmasına rağmen, Genellikle Beyaz Saray tarafından, aynî, bazen değerli maden olarak, Udjeb (udjeb) adını taşıyan ve başlıca gelirler üzerinden, alınan bir yükümlülük söz konusu idi.

Udjeb arazi teknisyenleri (Les Harpedonaples) tarafından düzenlenmiş olan kadastro üzerine oluşturulmuş ve aynı anda şahıslar ve mülkler üzerinden alınan bir vergi niteliği taşımaktadır. Söz konusu kadastro, Döben (Deben) denilen hesap para birimi ile değerlendirilmek suretiyle iki yılda bir sayım yapılmasına imkân sağlamaktaydı [Döben 12 Şat'tan (Shats) oluşuyor ve bir Şat tahminen 7.5 gr. Altın'a eşit].

¹¹⁶ Aynı şekilde Dime Milattan Önce VI. Asır'a kadar Çin'de temel gelir vergisi olmuştur. Bununla beraber, VI. Asır'da, yüzölçümü ile orantılı olan sabit bir vergiyle uygulamadan kaldırılmıştır. Yerine getirilen vergileme herhalde verimliliği ve teknik gelişmeleri teşvik etmek için getirilmiştir.

Krallar Vadisi mezarları; bir kadastro yazıcısı tarafından yönetilen, genellikle biri ölçü ipi taşıyıcısı, diğeri tutucusundan oluşan iki tarım yazıcısından oluşan, “arazi ölçümü komisyonu”nun varlığını ortaya koymaktadır. Bu komisyonun benzeri, çok eskiden, tütün yaprağı denetçilerinden oluşan, günümüz yüzyılının ilk yarısında Fransa’da mevcuttu.

Bilhassa Nil nehri etrafındaki üzüm bağları Nilometre denilen bir ölçüyle ölçülerek elde edilecek ürünler ilk önceleri bu şekilde tesbit edilerek değerlendiriliyor, daha sonra Buasso (Boisseaux) denilen ölçekle yapılan hesaplama sonucu bulunan değerden indirilmekteydi. Bu şekilde elde edilen ürünlerin onda biri [Şenut (Shenout) adı verilen] devlet ambarına transfer edilmekteydi. Bu hesaplamada sun’i olarak sulanan toprakların yarısı hesaba alınıyordu. Firavunlar, tahsilatın denetlenmesi için iki hakim görevlendiriyorlardı. Kaçakçılığa çeşitli şekillerde çok ağır cezalar uygulanmaktaydı. Bu cezalardan en hafifi sopa cezası idi. Çok yaygın olarak uygulanan ceza ise Yukarı Mısır (Karnak/Assuan) Taş Ocaklarında çalışma cezasına çarptırılmaktı. Bu şekilde bedeni ceza ve zindan cezalarına sebep olan gelir vergisi, Firavun Yöneticileri tarafından da doğrulanan, Mısır Tapınakları ve Piramitlerinin yapılmasında başlıca faktörlerden biri haline gelmiştir.

Yunanistan’da gelir vergisi, önceleri geçici bir nitelik taşımaktaydı. Önemli sayıda şehir ve adalara bölünmüş olmasına rağmen, Eski Yunanistan’da kadastro sistemi uygulanabilmiştir. Mycéniennes tabletleri; hayvan sürülerinin, toprakların, taşınır malların sayımına imkân veren, ve bu verginin temelini oluşturmaya olanak sağlayan çok ileri düzeyde bir kadastro sistemine sahip olduklarını göstermektedir. Sürüler o dönemin zenginlik kaynağı idi ve şüphesiz aynî vergilerin alanını oluşturuyordu. Fakat çiftçiler işledikleri topraklarının sahibi olmayıp bir köle durumunda idiler. Söz konusu çiftçiler tarladan elde ettikleri ürünlerin 1/6’sını Hoplite denilen ve soylu sınıfı oluşturan ağır silahlarla donatılmış piyadelere vermek durumundaydılar (Isparta Kralları dişi domuzların doğurduğu yavru sayısına göre bir süt domuzu alıyorlardı).

Daha sonra, Litürji (Liturgie) sistemi ile, genellikle gönüllü iştirakler şeklinde, aynî vergiler özellikle gelişme göstermişlerdir (örneğin dini korolara katılma gibi, “Chorégie”).

M.Ö. 594 yılında, “Solon¹¹⁷ Kanunları” ile vergilendirilen gelir yeni bir şekil alır, bu anlamda gelir bundan böyle sermaye değişikliklerine göre hesaplanır. Solon Kanunları ile aynı zamanda köleliğe son verilmiştir. Kontrollü aile reisi beyanı sistemini takiben bir kadastro (Apographai) oluşturulmuştur. Söz konusu beyan sistemine göre aile reisi; aile bireylerini ve sahip oldukları hayvan ve eşyaları birer birer beyan edeceklerdir. Sonra, kuru ve sıvı ölçülerine göre, gelir, ayrıca taşınmaz sermaye geliri de belirlenmektedir. Toplum dört sınıfa ayrılarak, bireyler tahminî gelirleri üzerinden vergilendirilmiş olmaktadır. En zengin sınıf gelirleri 500 ölçü üzerinde olanlar; 300 ila 500 ölçü arasındakiler Şövalyeler; 200 ila 300 ölçü arasındakiler ise Zöjitler (Zeugites); 200 ölçünün altında kalanlar ise en alt sınıfı oluşturan “Tet”ler (Thêtes) dir. Bu sınıflandırma Nozinik (Nausinique) dönemine kadar devam etmiştir. Bu dönemde ise halk, farklı sayıda yirmi gruba ayrılmıştır¹¹⁸.

Sermaye – gelir üzerinden alınan bu vergiye Esfora (Eisphora) adı verilmiştir ve muhtemelen oranı % 1 dir. İstisnaî durumlarda ilke olarak olağanüstü bir vergi şeklinde de uygulanan bu verginin oranı değişmektedir (bazı dönemlerde % 4 oranına kadar uygulandığı söz konusudur).

Solon döneminde, eşdeğer zenginlikte, halk 48 Naukraria¹¹⁹’ya (Naucraries) bölünmüş, özellikle de filo yapımıyla görevlendirilmişlerdir. Her Naukraria’nın başında bulunan Naukraros (Naucrare) Esfora’yı toplamakla görevlendirilmiştir. Bu Naukraria’lar daha sonra Symmoria’lara dönüşmüştür. Her biri 15 Talan¹²⁰ (Talents)’ dan oluşan bir sermayeyi temsil eden Symmoria’ların sayısı önce 100 daha sonra 400’e çıkmıştır. Atina’da 1.200 mükellef arasından 300’ü en zengin olarak itibar görmektedirler ve bunlar devlete vergiyi avans olarak vermekle yükümlü tutulmuşlardır (Proeisphora). Devlet böylece vergi toplama işlemlerinden kurtulma imkânını bulmuştur.

¹¹⁷ Çevirenin notu: Solon İsa’dan Önce 630 – 560 yılları arasında yaşamış Atina’lı devlet adamı ve şair. Eski Yunan’ın Yedi Bilgesi’nden biri olarak kabul edilir. Aristokrasinin yönetim üzerindeki tekeline son vererek, varlıkların denetlendiği bir sistem getirmiş, yeni ve daha insancıl yasalar çıkarmıştır. Solon İ.Ö. 594 yılında Arkhon’luk görevinde bulunmuştu. Büyük bir olasılıkla bundan yaklaşık 20 yıl sonra reformcu ve yasa koyucu olarak kendisine tam yetki verildi. İlk olarak borçların yarattığı sıkıntıları hafifletmeye çalıştı. Borçların ödenmemesi nedeniyle el konmuş toprakları rehinden kurtardı ve köleleştirilmiş bütün yurttaşları azat etti.

¹¹⁸ Eski Yunanistan’da yerleşmiş yabancılar 1/6 oranında ilâve vergi ödüyorlardı. Marjinalizm teorilerinden çok önceleri, verginin artan oranlı olup olmadığı sorusuna uzun süre cevap arandı. Artan oranlı değildi ve Tet’ler vergiden muaf idiler.

¹¹⁹ Naukraria; Eski Yunanistan’da, Atina’da idarî bölüm adıdır. Deniz kuvvetlerine asker burada toplanır, gemilerin yapımı ve donatımı burada yapılırdı.

¹²⁰ Talent: Eski Yunanlılarda bir para birimidir.

Denetime gelince; diğer mükellefler tarafından yapılan denetime nazaran yönetim tarafından gerçekleştirilen denetim daha zayıftır. Denetim, bilhassa servetlerin takas işlemleri sırasında ya da ihbar yoluyla doğruluğunu ispat eden muhbire vergi kaçakçısının servetinin ¼'ünün prim olarak verilmesi şeklinde gerçekleşmektedir. Dolayısıyla mükelleflerin denetimi daha ağırlıklıdır. Hafiyeliğin yüce bir kurum olduğu Atina'da, gelir vergisi bu şekilde gelişmiştir.

Roma'da gelir üzerinden alınan dolaysız vergilerin temel enstrümanı olan kadastro, Etrüsk asıllı efsanevi Kral Servius Tullius tarafından, İsa'dan Önce 555 yılında (Roma'da 197 yılında) uygulamaya konulmuştur. Bu aynı sayım sadece mallar değil, şahıslar ve hayvanları da kapsamıştır. Fiskal amaçtan öte askerî amaçlı bir sayım söz konusudur. Sözü edilen sayım; her şehrin (municipe¹²¹) mevcut tarım parsellerinin ölçülerine (mensuration) göre arazi ölçücülerince (mensores) kontrolü yapılan, her şehirliler tarafından yemin ettirilerek yapmış oldukları beyan üzerine oturtulmuştur. Şahısların, şehirlilerin, çocukların, kölelerin ve hayvanların sayımları cetveller "tables" halinde çıkartılmıştır. İki suret olarak düzenlenmiş olan bu listelerden biri Roma'ya gönderilmekte, diğeri ise şehirde muhafaza edilmektedir. Sayımlar, genelde beş yılda bir yapılmakta ve "Lustrum" adı verilen bir tür dergide toplanmaktadır.

Bu sayım, bir taraftan daha ilk anda servet hiyerarşisine göre oluşan piyade birliklerinin organize edilmesine imkân tanımış, diğer yandan da ürünlerin, angaryaların ve mal vergisinin sıralamasının yapılmasını sağlamıştır. Çiftçiler hasat sonucu elde ettikleri ürünlerini tarladan kaldırmadan önce, Öşür Tahsildarlarının, ürünleri hesaplamak ve Aşar Vergisini (Dîme) almak üzere, gelmesini beklemek zorundadırlar. V. Asır'dan itibaren, yavaş yavaş, sürü hayvanları/bakır eşdeğerlilik bazı üzerinden, değerlemeler para ile yapılmaya başlanmıştır. Sonra, asker aylıklarının lengo (lingots – Aes Militare¹²²) halinde ödenmesi sisteminin geliştirilmesi sırasında "Tributum ex Censu" (Sayım Vergisi) doğmuş ve "Capitatio" (Baş Vergisi) şeklini ve ismini almıştır. Şehirlinin servetine dayalı bu vergi gayrimenkul ve menkul mallar üzerinden alınıyordu; bütün "şehirliler" bu vergiye tabi tutulmaktaydılar. Sadece 6. Sınıfı oluşturan çok fakir Romalılar (Proletarii¹²³) bu vergiden muaf tutulmuşlardır.

Bu Arazi Vergisi ile gerçek geliri tesbit etmekte güçlük çekilmekteydi : Bunun üzerine coğrafi bölgelerin birinden diğerine değişen, bu bölgelerde oturanlar için bir tür götürü usul şeklinde bir birim matrah belirlenmiştir. Aşağı İmparatorluk'ta (Bas Empire), Dioclétien'den itibaren iki tür birim

¹²¹ Eskiden Roma'ya bağlı özerk şehir.

¹²² Askerlere aylıkları bakır külçe olarak ödenmesi uygulamasıdır.

¹²³ Emekçi.

uygulanmaktaydı : ya gerçek yüzölçümü (Mısır'da, bilhassa : Aroure¹²⁴ du), ya da soyut değeri [Kuzey İtalya'da, Suriye'de : Jugum (araba); İtalya Yarımadası'nda : Millena (bin ünite); Galya'da : Caput (Baş)].

Roma yetkilileri bu vergiden başka, Sayım Cetvellerini esas alarak, birçok vergiyi uygulamaya koymuşlardır. Bunlar; Chrysargire¹²⁵ ya da Lustralis Collatio¹²⁶dur. Bu vergilerin mükellefleri çiftçiler dışında kalan kimseler olmuştur. Bir diğer ifadeyle; tüccarlar, avukatlar, hatta hayat kadınları ve dilenciler bu vergilerin mükellefidirler. Ayrıca Kapı ve Sütun Vergisi, Pencere Vergisi ki daha sonra “Tonlieu sur l'air” adını almıştır. Bunlardan başka; aynen “Annona”(Ürün Vergisi)'da olduğu gibi Duman Vergisi (l'impôt sur les fumées) de ayın olarak alınmaktadır.

Esas itibariyle pragmatik olan Roma Yönetimi, görünüşe göre gelir üzerine tesis edilmiş bir dolaysız vergi sahibi olma hayali içerisinde olmamış, vergi sadece çeşitli göstergeler üzerine dayandırılmıştır. Fakat, şu bir gerçek ki sadece arazi vergileri değil, dolaylı vergilerin (Vectiglia) payı da dahil olan vergi sisteminin bütünü, fethedilmiş ülke halklarının zararına olmakla beraber Roma'nın gücüne güç katmıştır.

Ekonomik ve parasal açıdan gelişmekte olan bu ilkel ekonomilerde; en azından gelirin hesaplanmasındaki güçlüklerden dolayı, gelir vergisini uygulamaya geçirebilmek çok zordu. Bu durumlardan dolayı gelir vergisinin yavaş yavaş sermaye vergisine dönüşmesi bu kadar şaşırtıcı olmamıştır. Bununla birlikte, yönetim tekniklerinin gelişimi, ekonomik değişimler, örf ve adetlerin evrimini kaçınılmaz kılan şekillendirmelerle, eski otoritelerden cesurca kamu vergilerini vergilendirme kapasitelerine göre ayarlayabilmelerini ve dikkate alabilmelerini beklemek mümkün değildir. İdarî altyapının yokluğu ve verginin toplanması kolaylıkla üstesinden gelinebilecek sorunlar değildir ve bunun aksini düşünmek hayalci bir yaklaşım olacaktır (belki Firavunların Mısır'ı bunun dışındadır). Kiralanan topraklara ilişkin olarak ortaya konulan bu sistem (bilhassa Roma'da, tanınmış aşaracı topluluklar) iktidarla mükellefler arasına çarçabuk yerleşmiştir : bu kadar katı olan önleyici metodlar, kötüye kullanılmalarının ötesinde gelişmişlerdir. Köy toplulukları ya da Symmories'lerde mükelleflerin ortaklaşa sorumluluğu, şehirlilerin vergiyi reddetmeleri durumunu hissedebildikleri anda, adaletsizlik duygusu ağırlaşabilir. İşaret edelim ki, İsa'dan Önceki Mısır'da zorbalıkla vergi yükünün ikiye katlanması sonucu, köylüler tarladan kaçmışlar ve bu olay çok yaygınlaşmış ve Anachoreris (gerileme) ismini almıştır.

124 Ekili arazi.

125 Bir tür Patent Vergisi.

126 Meslek Vergisi.

El-Asur iktidarı; Roma, Menfis ya da Atina'da olduğu gibi, tesadüfe bağlı mükellef olma sürekli güvensizlik içinde olan El-Asur'lulara; kamu yükleri ve vergilendirilecek malları paylara ayırmaksızın ve sıralamaksızın, karar alma hatasına düşmemiştir. Paradoksal olarak, vergide rıza anlayışı bize; asırlardır barbar olarak nitelendirdiğimiz bu ilkel kuzey topluluklarından (ces peuples nordiques¹²⁷) gelmedi mi ?

Başlangıçta tolere edilen hatta istekle ödenen vergi olan gelir vergisi; hıristiyanlığın başlangıcında Akdeniz Dünyasında zorbalığa ve keyfiliğe eşdeğer bir vergi haline dönüştü. Eski Tevrat'da (l'Ancien Testament) Samuel¹²⁸'in kitabının bu pasajında (II,1,8.) okumadık mı : «Samuel, kendisinden bir kral istemiş olan halka, Yahvé¹²⁹'nin bütün konuşmalarını tekrarladı : “Tarlalarınız ve bağlarınızdan elde ettiğiniz ürünler üzerinden aşar (dîme) olarak pay alacak ve bunları kendi harem ağalarına ve subaylarına verecek.... Sürülerinizden aşar olarak pay alacak ve hatta sizler de köle olacaksınız”...» dedi.

¹²⁷ Nordique : Avrupanın kuzeyindeki uluslara ait.

¹²⁸ Samuel, İsrail'in son hakimi (M.Ö.XI. yy.). İbranîlerde monarjik düzenin tesisinde önemli bir rol oynamıştır. Kitab-ı Mukaddes'in "Samuel" adını taşıyan iki kitabı, monarşinin kurulmasından Davud peygamberin saltanatının sonuna kadar uzanan dönemi kapsar.

¹²⁹ Yahvé : Tevrat'a göre, Musa'ya Sina Dağı'nda görünen İsrail Tanrısı.